

İQTİSADİYYAT VƏ İDARƏETMƏ BÖLMƏSİ

UOT – 783.3

Mobil Məcidov

Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası, i.ü.f.d., dosent

TƏHSİL KREDİTİ TƏHSİLƏ ÇIXIŞ İMKANLARINI YAXŞILAŞDIRAN ƏSAS MALİYYƏ MEXANİZMİ KİMİ

Məqalədə təhsil krediti təhsilə çıxış imkanlarını yaxşılaşdırən əsas maliyyə mexanizmi kimi nəzərdən keçirilir, beynəlxalq təcrübədə təhsil kreditinin tətbiqi formaları təhlil edilir, Azərbaycanda ali təhsilin təhsil krediti vasitəsi ilə maliyyələşdirilməsinin mümkünlüyü nümunələrlə təqdim edilir. Tədqiqatın yekununda təhsil kreditinin verilməsinə dair yeni bir model təklif edilir, onun digər modellərdən üstün və fərqli cəhətləri göstərilir.

Müasir dövr təhsil sisteminin köklü islahatını tələb edir ki, bu da ilk növbədə təhsil verənlərin səviyyəsinin yüksəldilməsindən, idarəetmənin yeni səmərəli üsullarının tətbiqindən və əsasən təhsil müəssisələrinin maliyyələşdirilməsinin yeni mexanizmlərinin tətbiqindən asılıdır. Beynəlxalq təcrübədə təhsilin maliyyələşdirilməsinin onlarca forma və metodu mövcuddur ki, onların kiçik detallarından istifadə belə bu sahənin inkişafına səbəb ola bilər. Bu forma və metodların içərisində təhsil kreditlərinin üzərində dayanmaq istərdik. Təhsil kreditlərinin verilməsi təcrübəsi Azərbaycanda geniş yayılmasa da, bu sahədə xarici təcrübənin öyrənilməsi təhsil sisteminin inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

XX əsrin II yarısında əksər inkişaf etmiş ölkələrin ali təhsil müəssisələrinin üzlaşdığı maliyyə sıxıntıları tələbə kontingentinin sürətli artımı və dövlət maliyyələşdirilməsinin məhdudlaşdırılması ilə əlaqədar idi ki, bu dövrdə dövlətlərin əksəriyyəti çıxış yolu kimi təhsil kreditinə müraciət etdilər [1]. Nümunə üçün qeyd edə bilərik ki, Fransa (1991), Böyük Britaniya (1991), Cənubi Afrika Respublikası (1994), Polşa (1998), Honkonq (1998), Sloveniya (1999), Macarıstan (2001), Hindistan (2001), Misir (2002) təhsil kreditlərindən istifadə edən ilk ölkələr oldu. Kanada, ABŞ, Böyük Britaniya, Niderland kimi ölkələrdə isə təhsil krediti qrant və stipendiyaları (təqaüdləri) kölgədə qoydu.

Hazırda Qərbi Avropa və Şimali Amerika ölkələrində ali təhsilin maliyyələşdirilməsinin bu üsulu (təhsil krediti) geniş yayılıb. ABŞ-da federal və fərdi təhsil kreditləri geniş yayılıb. Burada verilən kreditlərin fərqli xüsusiyyəti kreditlərin təhsillə bərabər yaşamaq üçün də verilməsidir. ABŞ-da federal kreditlərin zamanətçisi hökumət hesab olunur və kredit verən bankların sığortalıması da hökumətin üzərinə düşür. Hazırda kreditlərin verilməsinin şərtlərini və dərəcələrini hökumət müəyyən edir. Dərəcələrə gəldikdə isə onlar hamı tərəfinən əldə ediləndir və 4-8% arasında dəyişir. Federal təhsil kreditlərinin verilməsinin şərtləri olduqca sadədir. Çünki kreditlər verildikən ödəmə qabiliyyəti nəzərə alınmır. Lakin qanunvericilikdə sadəliklə bərabər kreditlərin verilməsi prosesində gecikmələrə və ödəməmələrə görə məsuliyyət tədbirləri də nəzərdə tutulmuşdur.

Təhsil kreditlərinin verilməsi şərti müxtəlifdir. Maraqlı haldır ki, tələbənin sosial vəziyyəti ağır olduqca kreditin verilməsi şərtləri də yüngülləşir. ABŞ-da təhsil kreditləri təhsil müddətinin sonunadək (yəni 4-6 il müddətinə), eyni zamanda 8-12 il müddətinə verilir. İstisna hallarda müddəti 30 ilədək uzatmaq mümkündür. Qeyd etməliyik ki, federal təhsil kreditləri yalnız ABŞ vətəndaşları və legal immiqrantlar üçün nəzərdə tutulur.

ABŞ-da fərdi qaydada kommersiya banklardan təhsil kreditinin alınması şərtləri olduqca mürəkkəbdir. İlk növbədə kredit götürənə amerika vətəndaşı zəmin dayanmalı, bundan əlavə gəlirlər ödəniləcək kredit məbləğinə uyğun olmalı və nəhayət hər hansı əmlak girov şəklində qoyulmalıdır. Fərdi götürülən kreditlərin faizləri də olduqca yüksəkdir [3, s.141-142].

İsveçdə təhsil kreditlərinin verilməsi 60-cı illərdən həyata keçirilir. Bu ölkədə ali təhsil pulsuzdur (ödənişsizdir), lakin tələbə yaşayış xərclərini bağlamaq üçün kredit götürə bilər. Təhsil kreditinin real faiz dərəcəsi sıfıra bərabərdir. Dərəcələr kredit götürənin gəlirinə uyğun olaraq müəyyənləşdirilir. Hazırda gəlirin 4%-i faiz şəklində banklara ödənilir. Gəliri olmayan tələbələr isə faiz ödəmədən yalnız kredit məbləğini ödəməklə də borclarını bağlaya bilərlər. Kreditin götürülməsi şərtləri də olduqca sadə və mülayimdir. Bu baxımdan bu prosesdə heç bir problem yaranmır [3, s.142].

Almaniyada təhsil kreditlərinin verilməsi uzun illərdir ki həyata keçirilir. Burada təhsil krediti faizsiz ssuda xarakteri daşıyır, hansını ki, təhsil alan aylıq olaraq alır və ali təhsil müəssisəsini bitirdikdən sonra borcunu qaytarır. Əslində Almaniyada təhsil pulsuzdur (ödənişsizdir), lakin tələbə laboratoriyaları, kitabxanaları və idman zallarını ziyarət etdiyinə görə ödəniş etməlidir. Tələbə ali təhsil müəssisəsini bitirdikdən və işə düzəldikdən sonra kredit borcunu qaytarmağa başlayır. Almaniyada təhsil krediti sahəsində bir sıra güzəştlər də nəzərdə tutulur. Məsələn, təhsil müddətində yüksək nəticələr göstərən tələbələrə borcun 50%-i qrant şəklində bağışlanılır. Almaniyada təhsil kreditinin bağlanması 10 ilədək çəkir [3, s.142].

Cənubi Afrika Respublikasında təhsil xərclərini və istisna hallarda nəqliyyat xərclərini ödəmək üçün ali təhsil müəssisələrinin tələbələrinə təhsil krediti verilir. Cənubi Afrika Ali Təhsil Fondu (TEFSA) Cənubi Afrika Respublikası tələbələrinin milli maliyyə yardım sistemini idarə edir. Fondun məqsədi kredit vermək deyil. Məqsəd müxtəlif mənbələrdən maliyyə vəsaitlərini toplamaq və onu ali təhsil müəssisələri arasında bölüşdürməkdir. Kreditləri isə ali təhsil müəssisələri özləri müəyyənləşdirir və verir [2, s.89].

Misirdə təhsil krediti 40 il müddətində verilir. Kreditin faiz dərəcəsi isə inflyasiyaya uyğun müəyyənləşdirilir və üzərinə cari bank xərclərini ödəmək üçün əlavə olaraq 2% gəlir. Ümumilikdə faiz dərəcələri 3-8% arasında dəyişir. Bəzi ali təhsil müəssisələri kredit borcunu 40%-dək azaltmağa imkanlar yaradır. Bu o halda baş verir ki, tələbə müvafiq kursu müvəffəqiyyətlə başa vurur. Kursun yarısını belə uğurla başa vuran tələbələrə 20%-dək güzəşt müəyyən edilir. Misirdə qeyri-dövlət bankları da təhsil krediti verir. Fərq isə faiz dərəcələrinin həddindən artıq yüksək olmasındadır [2, s.90].

Rusiyada təhsil kreditlərinin verilməsi 2000-ci ildən həyata keçirilir. 15 illik təcrübənin olmasına baxmayaraq hələ də, Rusiyada təhsil kreditinin verilməsi mexanizmi formalaşmayıb. Belə ki, digər ölkələrlə müqayisədə Rusiyada kredit faizləri olduqca yüksəkdir. Digər tərəfdən verilən kreditin müqabilində girov tələb olunur və kredit tələbələrə deyil, onların valideynlərinə verilir. Bu isə çox hallarda problemlər yaradır. Çünki burada əsas göstərici valideynlərin ödəmə qabiliyyəti götürülür. Düzdür 2010-cu ildə eksperiment kimi 5% dərəcə ilə 16 il müddətinə təhsil kreditlərinin verilməsinə başlanılıb. Lakin bu təhsil kreditinə ehtiyacı olanların çox kiçik bir hissəsini əhatə edib. Belə ki, 2010-cu ildə yalnız 200 tələbə təhsil krediti ala bilib. Rusiyada təhsil kreditləşməsi sahəsində mövcud olan əsas problem isə rus rublunun məzənnəsinin dollara nisbətə dəyərdən düşməsi olub. Yəni iki dəfəyədək dolların qalxması dollarla təhsil krediti götürənləri böyük maliyyə sıxıntılarına salıb, çünki, onların kredit borcu iki dəfəyədək yüksəlib.

Təhsil kreditlərinin verilməsində əsas məqsəd təhsil haqqını ödəmək iqtidarında olmayan ali təhsil müəssisələrinin tələbələrinə maliyyə yardımı göstərməkdir. Ali təhsilin kreditləşdirilməsinin 2 əsas xüsusiyyəti vardır: kreditin hamı tərəfindən əldə edilən olması və kreditləşmə proqramlarında dövlətin iştirakı. Burada əldə edilən dedikdə, verilən kreditlərin hamı tərəfindən, hətta aşağı gəlirli (əztəminatlı) ailələr tərəfindən də əldə olunması nəzərdə tutulur. Dövlət kreditləşməsinə gəldikdə isə bu halda kredit siyasəti potensial oxumaq istəyənləri üzə çıxarır ki, bu şəxslər də adətən əztəminatlı ailələrdən çıxır. Eyni zamanda əztəminatlı ailələrin övladlarının güzəştli şərtlərlə ali təhsil almaq hüququnu qazanması iqtisadi səmərəliliyi yüksəldir.

Beynəlxalq təcrübədə kreditləşmənin 2 forması geniş yayılıb: müəyyən şərtlərə əsasən verilən kreditlər və gələcək gəlirlərə əsasən müəyyən edilib verilən kreditlər. Birinci formada götürülmüş kredit məbləğinə illik faiz hesablanır və ödəyici hissə-hissə öz borcunu qaytarır. İkinci formada isə kredit götürənin gələcəkdə əldə edəcəyi gəliri proqnozlaşdırılır və faizlərə məhdudiyyət qoyulur.

Hər iki halda riskin sığortalanması istiqamətində müqavilələr bağlanır. Birinci forma əsasən aztəminatlı ailələrə verilir. İkinci formadan isə bütün təbəqələrdən olan ailələr istifadə edir.

Xarici təcrübədə təhsil krediti vətəndaşlarda təhsilə stimula yaradır. Maliyyə sıxıntıları olanlar artıq təhsil kreditinə arxalanaraq təhsil müəssisələri arasında sərbəst seçim edir, daha yaxşı təhsil müəssisəsinə sənəd verirlər. Bu isə ali təhsil müəssisələri arasında da rəqabət yaradır və onlar daha yüksək səviyyədə təhsil xidməti göstərmək istiqamətində islahatlar aparırlar. Kreditləşmə proqramlarında dövlətin iştirakı və kreditin hamıya əlçatan olması isə kredit götürənləri daha da həvəsləndirir.

Təhsil və elmi biliklər müasir dövrün əsas inkişaf resursu olduğu üçün dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri ali təhsil sisteminin maliyyələşdirilməsi olmalıdır. Reallıqda bu sahədə dövlətin imkanları çox məhduddur. Bu baxımdan ali təhsil sahəsinə büdcədən kənar vəsaitlərin cəlb edilməsi zəruridir. Bu problemin həlli yolunu isə inkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyəti təhsil kreditləşdirilməsi sisteminin yaradılmasında görürlər. Təhsil kreditləşməsinin üstün və çatışmayan cəhətlərinə keçməzdən öncə təhsil krediti anlayışını aydınlaşdıraraq, onun istehlak kreditlərindən fərqli xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirək. Təhsil krediti istisnasız maliyyə alətidir, lakin bir çox xüsusiyyətlərinə görə sosial xarakter daşıyır. İlk öncə qeyd etmək ki, vətəndaşlara keyfiyyətli ali təhsil almaq imkanlarının yaradılması dövlətin əsas sosial funksiyalarından biridir. Bu baxımdan təhsil kreditlərinin əsas xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirərkən mütləq sosial prinsiplər nəzərə alınmalıdır.

Birincisi, təhsil krediti ali təhsil almaq üçün verilən kreditdir və o məqsədli xarakter daşıyır. Onun digər məqsədlərə sərf olunması qeyri-mümkündür. Çünki, pul vəsaitləri tələbələrə deyil, birbaşa ali təhsil müəssisəsinin hesabına köçürülür. İkincisi, o krediti təhsil krediti hesab edə bilərik ki, ödəniş öhdəliyi bilavasitə tələbədə yaransın və o bunun məsuliyyətini dərk etsin. Düzdür reallıqda tələbələrin böyük əksəriyyəti təhsil aldığı müddətdə öz valideynlərinin himayəsində qalır və onların maliyyə vəsaitlərindən istifadə edirlər. Lakin kredit öhdəliyinin tələbələrin üzərinə qoyulması beynəlxalq təcrübədə ən doğru addım hesab edilir və kreditin rəsmiləşdirilməsində bu həlledici rol oynayır.

Üçüncüsü, təhsil kreditinin şərtləri müəyyənləşdirilərkən nəzərə almaq lazımdır ki, təhsil aldığı müddətdə tələbənin gəlir əldə etmək imkanları minimuma bərabərdir. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, təhsil kreditinin müddəti minimum təhsil müddətindən iki dəfə artıq olmalıdır, eyni zamanda güzəştlər müəyyənləşdirilərkən onların təhsil müddətində olması da nəzərdən qaçmamalıdır.

Dördüncüsü, təhsil kreditlərinin faiz dərəcələri mümkün qədər aşağı olmalıdır.

Mövcud iqtisadi şəraitdə yuxarıda qeyd olunan “ideal” təhsil kreditini təqdim etmək təcrübə olaraq mümkün deyil. Belə ki, xarici təcrübədə dövlət və kommersiya bankları tərəfindən təqdim olunan təhsil kreditlərinin dəyəri olduqca yüksəkdir. Bundan əlavə kredit verilərkən əmlak girovu və ya zəmin tələb olunur (əksər ölkələrdə hər ikisi). Bu şərtlərlə verilən təhsil krediti isə əhalinin təminatlı təbəqəsi üçün nəzərdə tutulur, hansılar ki, yüksək gəlirə və əmlaka sahibdirlər. Aztəminatlı ailələrə gəldikdə isə, faiz dərəcəsiindən asılı olmayaraq onlar bu imkandan onsuz da istifadə edə bilərlər. Hesab edirik ki, təhsil kreditləşməsinin inkişafı yolunda olan maneələr yalnız dövlətin bu prosesdə iştirakı ilə dəf oluna bilər.

Təhsil krediti formasında təhsilin maliyyələşdirilməsinin digər formalarla müqayisədə bir sıra üstünlükləri vardır. Əksər hallarda təhsilin maliyyələşdirilməsi vergi ödəyicilərinin hesabına həyata keçirilir, hansıların ki, əksəriyyətinin heç ali təhsili yoxdur. Bu baxımdan təhsil kreditlərinin verilməsi ədalət prinsiplərinə tam uyğundur. Çünki təhsilin haqqını təhsil alan özü ödəyir və o, bu prosesdə təhsili olmayanlarla müqayisədə qazanan tərəfdir. Maliyyələşmənin bu forması az gəlirli ailələrlə yüksək gəlirli ailələr arasında ayrı-seçkilik yaratmır, əksinə az gəlirli ailələrə imkan yaradır ki, təhsil alaraq gələcəkdə öz təhsil haqlarını gəlirlərindən ödəsinlər. Təhsil kreditləri sisteminin genişləndirilməsi dövlətin təhsil xərclərinə də böyük yardımdır. Bu sahənin inkişafı eyni zamanda büdcənin yükünü azaltmağa xidmət edir.

Təhsil krediti ilk növbədə ali təhsili hamıya yaxın edir. Çünki kreditləşmə sayəsində təhsilə həvəsi olan və təhsil xərcini çəkməyənlərə güzəştli təhsil almaq imkanı yaranır. İkincisi kredit-

ləşmə ali təhsilin səmərəliliyini yüksəldir. Çünki artıq ali təhsili almağa yalnız pulu olanlar deyil, aztəminatlı ailələrdən olan yüksək potensiallı insanlar da gəlir.

Kreditləşmə zamanı mövcud prosesin əsas iştirakçısı kimi dövlətin bəzi funksiyaları yaranır: birincisi dövlət qaytarılmayan borclara görə məsuliyyəti öz üzərinə götürməlidir. Çünki standart kreditləşmədən fərqli olaraq təhsil kreditlərinin verilməsi zamanı kredit ödəyicisinin gələcək imkanları və ödəmə qabiliyyəti qeyri-müəyyən olur. Ona görə də dövlət kredit verən təşkilatların bu riskini sığortalamalıdır. İkincisi dövlət kredit faizlərini ödəmək məqsədilə tələbələrə subsidiyalar nəzərdə tutan proqramlar həyata keçirməlidir. Üçüncüsü dövlət vergilər vasitəsilə kredit ödəyicilərinə maliyyə yardımı göstərə bilər. Məsələn üçün, təhsil kreditinin ödəyicilərinə kredit bitənədək gəlir vergisi üzrə vergi güzəştləri tətbiq oluna bilər.

Təcrübədə təhsil kreditləşməsinin bir neçə forması geniş yayılıb: conventional loans (CL-ipoteka tipli kreditlər) və income contingent loans (ICL-gələcək gəlirdən asılı olan kreditlər). Birinci forma kreditləşmədə faiz dərəcəsi (orta hesabla illik 10%), ödəmə dövrü, ödəmə şərtləri müəyyənləşdirilir. İkinci formada kreditin ödənilməsi gələcək gəlirlərdən asılı olduğu üçün müqavilə də yalnız gələcək gəlirə uyğun faiz dərəcəsi müəyyənləşdirilir. Qeyd edək ki, bu formadan istifadə edənlər daha çoxluq təşkil edir. Çünki ödəyici gələcəkdə çox gəlirdən çox, az gəlirdən az kredit ödəməyinə imza atır. Bu formadan istifadə edənlər üçün isə bəzi məsuliyyət tədbirləri də nəzərdə tutulur. Belə ki, gəlirini gizlətməyə və ya azaltmağa cəhd göstərənlər üçün qanunvericilikdə bir sıra inzibati cəza tədbirləri də nəzərdə tutulmuşdur [5, s.5].

Təhsil kreditinin əsas üstünlüyü ondadır ki, abituriyentin ali təhsil müəssisələri arasında seçim etmək imkanı yaranır. Bəzən valideynlər maliyyə problemləri üzündən aşağı ödənişli ali təhsil müəssisəsinə üstünlük verirlər. Yüksək ödənişli ali təhsil müəssisələrində yüksək təhsilin olduğunu nəzərə alanlar isə təhsil kreditinə müraciət edirlər. Fikrimizcə bu düzgün seçimdir. Yüksək ixtisaslı kadr kimi yetişmək üçün yüksək intellektə investisiya yatırmaq lazımdır. Təhsil krediti isə bu məqsədə nail olmaq üçün ən yaxşı imkandır.

Təhsil kreditləşməsi mexanizmində dövlətin iştirakı bu prosesa kredit təşkilatlarının marağını artırır. Dövlət bir neçə formada bu maliyyələşmə mexanizmini stimullaşdırmaqla kreditlər üzrə zəmin kimi çıxış edə bilər, ya fərqləri büdcədən subsidiyalaşdırmaqla təhsil kreditləri üzrə bazar dərəcələrindən aşağı faiz dərəcələri müəyyən edə bilər, ya da az gəlirli ödəyicilərin xeyrinə güzəştli ödəmə və ya silinmə mexanizmi yarada bilər. Lakin dövlətin bu prosesdə iştirakı heç də o demək deyil ki, kreditlər mütləq dövlət tərəfindən təmin olunmalıdır. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, kreditləşmənin ən səmərəli üsulları məhz kredit təşkilatları və ali təhsil müəssisələri tərəfindən həyata keçirilir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, təhsil krediti sisteminin yaranması hazırkı şəraitdə həm dövlətin, həm bankların, həm təhsil müəssisələrinin, həm də tələbələrin mənafeyinə xidmət edir. Dövlət münasib təhsil krediti şərtləri müəyyən etməklə həm təhsil müəssisələrinə, həm də tələbələrə maddi yardım etmiş olur. Belə ki, təhsil kreditinin verilməsi mexanizminin sadələşdirilməsi ilə ali təhsil müəssisələri maliyyə problemləri tələbələrə, tələbələr isə maliyyə sıxıntılarından azad olar. Vasitəçi rolunu oynayan banklar isə yeni müştəri ilə təmin olunur.

Bankların əksəriyyəti təhsil kreditinin verilməsini böyük risk hesab edir. Onların fikrincə təhsil kreditləşməsi prosesinin iştirakçıları uzunmüddətli münasibətləri nəzərdə tutan müqavilə imzalayırlar ki, bu müqavilə bağlanan anda kredit götürən tələbə ödəmə qabiliyyətinə sahib olmur və gələcəkdə onun işlə təmin ola biləcəyinə də heç kim zəmanət vermir. Bundan əlavə təhsil kreditlərini istehlak kreditlərindən fərqli olaraq təminatı yoxdur, belə ki, təhsil xidmətlərinin girov təminatı kimi çıxış etmək imkanı yoxdur. Bütün bu səbəblər isə bunları təhsil krediti verməkdən yayındırır, onlar istehlak kreditlərini daha səmərəli, etibarlı və təminatlı hesab edirlər.

Azərbaycanda təhsilin maliyyələşdirilməsi metodu kimi təhsil kreditlərinin verilməsinin xüsusi təcrübəsi yox dərəcəsinədir. Bu məqsədlə verilən kreditlər isə yüksək faiz dərəcələri və ağır şərtləri ilə seçilən istehlak kreditlərini xatırladır. Belə şərtlərlə verilən kreditlərə isə təhsilin əldə olunması mexanizmi və sosial bərabərliyin təmin olunması prinsipi kimi baxmaq olmaz. Kreditləşmənin bu forması vətəndaşların aztəminatlı təbəqəsindən daha çox, orta təminatlı təbəqə üçün nəzərdə tu-

tulduğunu göstərir. Hansı ki, orta təminatlı təbəqə kredit cəlb etmədən də maliyyə problemlərini həll edə bilərdi. Hesab edirəm ki, təhsil kreditlərinin verilməsində məqsəd məhz, aztəminatlı ailələrə istiqamətlənmiş kreditləşmə mexanizmini yaratmaq olmalıdır.

2016-cı ildən Respublikanın Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin təşəbbüsü ilə 10 aparıcı ali təhsil müəssisəsi (Azərbaycan Dillər Universiteti, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti, Azərbaycan Texniki Universiteti, Bakı Dövlət Universiteti, Bakı Slavyan Universiteti, Gəncə Dövlət Universiteti, Sumqayıt Dövlət Universiteti) tərəfindən təsis edilən “Maarifçi” Tələbə Kredit Fondunun missiyası aztəminatlı ailələrdən olan tələbələrə ali təhsil almaqda bərabər imkanlar yaratmaqdır.

Fond öz məqsədinə nail olmaq üçün işini iki istiqamətdə qurur:

- Aztəminatlı tələbələrə onların təhsil məsrəflərinin maliyyələşdirilməsinə dəstək olmaq üçün Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən müvəkkil kredit təşkilatları tərəfindən güzəştli təhsil kreditlərinin verilməsini təşkil etmək;

- Aztəminatlı tələbələrə onların təhsil məsrəflərinin maliyyələşdirilməsinə dəstək olmaq üçün müxtəlif qurumlar və fiziki şəxslər tərəfindən qrantların verilməsini təşkil etmək.

Fondun təqdim etdiyi kredit imkanlarından təsisçi ali təhsil müəssisələrindən əlavə tərəfdaş universitetlərin (Lənkəran Dövlət Universiteti, Xəzər Universiteti, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti) tələbələri də yararlanı bilər.

Fondun təqdim etdiyi kreditlər üzrə müraciət edən tələbələr Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olmalı; Fondun təsisçisi və ya tərəfdaşı olan ali təhsil müəssisələrinin birində təhsil almalı; təhsilini davam etdirməsi üçün maliyyə yardımına həqiqi ehtiyacı olmalı; valideynlərinin və özünün daha əvvəl aldığı kreditlər üzrə problemi olmamalı; valideynlərinin illik gəlir həddi təxminən 10 min manat civarında olmalı; tələbənin yaşı 25-dən yuxarı olmamalı; Ümumi Orta Müvəffəqiyyət Göstəricisi 71 baldan yuxarı olmalı; akademik borcu olmamalıdır. Elan sessiyasında nəzərdə tutulduğu təqdirdə ailə başçısını itirmiş şəxslərə; valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş şəxslərə; sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərə müvafiq kredit növü yüngülləşdirilmiş (güzəştli) şərtlərlə təqdim oluna bilər [6].

Fond 2017-ci ildən etibarən faizsiz olmaqla ildə 4000 manatadək kredit verir. Kreditin qaytarılması isə tələbə məzun olduqdan bir il (hərbi xidmətlə əlaqədar güzəşt müddətinə 1 il də əlavə olunur) sonra başlayır və 60 ay müddətində ödənilir.

“Maarifçi” Tələbə Kredit Fondu fəaliyyətə başladığı vaxtdan indiyədək 4 elan sessiyası keçirib. Bu müddət ərzində fonda daxil olan 300 elektron müraciət əsasında 176 təhsil krediti müqaviləsi imzalanıb [7].

Şərtlər olduqca sadə və münasibdir. Lakin əsas problem həll edilməmiş qalır. Belə ki, fond vasitəsilə 176 nəfər ödənişli təhsil almaq imkanı əldə etsə də, on minlərlə gənc bu imkandan məhrumdur. Nəzərə alsaq ki, respublikanın ali təhsil müəssisələrində 167 minədək tələbə təhsil alır və onlardan da təxminən 70%-i ödənişli təhsil alır, deməli bu imkandan tələbələrin yalnız 0,15%-i istifadə edib. Hesab edirik ki, birbaşa dövlətin dəstəyi olmadan bu problemi həll etmək mümkün deyil.

Düzdür, “Təhsil krediti haqqında” qanun layihəsi hazırlanaraq bir neçə dəfə Milli Məclisin iclaslarında müzakirələrə çıxarılıb, lakin nədənsə qanunun qəbulu ləngiyir. Qanun layihəsində təhsil kreditlərinin iki formada (kommersiya xarakterli və sosial xarakterli təhsil kreditləri) verilməsi təklif olunur. Beynəlxalq təcrübədə təhsil kreditlərinin faiz dərəcələri bir qayda olaraq ya simvolik xarakter daşıyır, ya da ki, ölkədəki inflyasiyanın orta illik səviyyəsinə və ya Mərkəzi Bankın uçot faiz dərəcəsinə uyğun səviyyədə müəyyənləşdirilir. Qanun layihəsinin tələblərinə görə, sosial xarakterli təhsil kreditlərinin faizsiz və ya simvolik olaraq 1 faizlə verilməsi təklif olunur. Kommersiya xarakterli təhsil kreditləri maksimum 5 faiz dərəcəsi ilə verilməsi məqsədəuyğun sayılır. Bu həm Azərbaycanın Mərkəzi Bankının uçot faiz dərəcəsinə, həm də Azərbaycanda orta perspektivdə gözlənilən inflyasiyanın proqnoz göstəricilərinə uyğundur [8].

Tədqiqatın yekununda təhsil kreditinin verilməsinə dair bir model təklif etmək istərdik:

Bank təhsil müəssisəsinin vasitəçiliyi və iştirakı ilə təhsil krediti əldə etmək istəyən tələbə (valideyn) ilə təhsil dövrünün 2 misli müddətinə müqavilə bağlayır. Müqavilənin əsas şərti ondan ibarət olur ki, tələbə bu kreditin əsas məbləğini təhsil aldığı müddətdə (4 və ya 6 il) hər ay ödəməklə geri qaytarır. Faizlər isə yalnız təhsil bitdikdən sonra ödənilməyə başlanılır. Belə olan halda bank verdiyi kreditin əsas məbləğini risksiz geri qaytarır və təhsil müddətində borc ödəməyə vərdiş edən məzun faizləri qalan müddət ərzində asanlıqla geri qaytarır.

Misal üçün: tələbə qəbul olduğu ali təhsil müəssisəsində təhsil haqqı 2000 manatdır. Deməli tələbəyə 4 il üçün 8000 manat vəsait lazımdır. Müqaviləyə əsasən bank hər il tələbə üçün ali təhsil müəssisəsinin hesabına 2000 manat vəsait köçürür. Aylıq ödənişi 166,66 manata ($2000:12=166,66$) bərabər olan tələbə (valideyn) tədris ilinin sonunadək bu pulu gecikmələr olmadan ödədiyi halda müqavilənin 2-ci mərhələsi işə düşür və bu qayda ilə hər il təhsil haqqı hesaba köçürülür. Müqavilənin şərtlərinə əsasən hər hansı bir mərhələdə 3 və daha artıq gecikmə olarsa müqavilə pozulur. Bu modeldə bank tələbəyə ümumilikdə 2000 manat vəsaitini ayırır, lakin 8000 manatın faizlərini alır. Bu baxımdan faiz dərəcələri də standart dərəcələrdən aşağı təqdim etmək mümkündür. Müqavilənin şərtlərinə eyni zamanda borcun tez və ya gecikmə olmadan ödənilməsinə görə bonusları (faizlərin aşağı salınması), gecikmələrə görə cərimələri, tədris ilini akademik borsuz və ya yüksək nəticələrlə bitirdiyinə görə əlavə stimullaşdırıcı güzəştləri də daxil etmək olar.

Hesab edirik ki, bu model həm dövlətə, həm banka, həm ali təhsil müəssisəsinə, həm də tələbəyə sərf edən bir modeldir.

İstərdik ki, təhsil krediti ilə bağlı keçirdiyimiz sorğunun nəticələrini təqdim edək. Sorğuda respublikanın 16 ali təhsil müəssisəsindən ödənişli əsaslarla təhsil alan 122 tələbə iştirak edib. “Təhsil krediti nədir” sualını 97 respondent cavablandıra bilməyib və onu istehlak krediti kimi xarakterizə edib. 25 nəfərin isə təhsil krediti barədə az da olsa təsəvvürü olub. “Təhsil haqqını necə ödəyirsiniz” sualını 83 nəfər “bankdan kredit götürürük”, 12 nəfər “qohumların köməyi ilə”, 20 nəfər “borc alırıq” deyə cavablandırıb. 7 nəfər isə problemsiz ödədiklərini bildirib. “Təhsil krediti verilsə onun hansı şərtlərə olmasını istərdiniz” sualını 108 nəfər “aşağı faizlə” (1-5%) və “uzun müddətə”, 11 nəfər “kredit məzun olduqdan sonra ödəsəm götürərəm”, 3 nəfər “kreditdən qorxuram” deyə cavablandırıb. Sorğunun nəticələrinə əsasən deyə bilərik ki, rəyi soruşulanlarda təhsil krediti haqqında məlumatsızlıq var. Kiçik informasiyalar təqdim edildikdən sonra tələbələrin böyük əksəriyyətinin təhsil kreditini əldə etmək istəyində olduğunun şahidi olduq. Çünki, onsuzda onlar təhsil haqqını müxtəlif mənbələrdən əldə edirlər. Respondentlərin 88,5%-i kreditin “aşağı faizlə” və “uzun müddətə” verilməsini, 9%-i isə kreditin məzun olduqdan sonra qaytarılmasını məqsəda uyğun hesab edib. Qeyd edək ki, sorğu keçirilərkən respondentlərin ailə vəziyyəti nəzərə alınmayıb.

Ali təhsildə “təhsil kredit”lərinin tətbiq olunmasında əsas məqsəd təhsil xərclərini qarşılaya bilməyən tələbələrə maliyyə yardımı göstərməkdir [4, s.2].

Beləliklə, deyilənlərdən belə nəticə çıxara bilərik ki, maliyyələşmə mexanizmi kimi məhz təhsil krediti həm dövlətin, həm ali təhsil müəssisələrinin, həm də tələbələrin maraqlarına tam uyğundur. Hesab edirik ki, təhsilin kreditləşməsi sahəsində həyata keçirilən siyasətin əsas istiqamətləri təhsil kreditləşməsi münasibətləri iştirakçılarında sistemli institutsional sabitliyin təmin edilməsi, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, bank biznesi infrastrukturunun inkişafı, bank sisteminin tənzimlənməsinin və bank nəzarətinin yaxşılaşdırılması, həmçinin vergitutma, dövlət xərcləri və investisiyalar sahəsində dövlətin maliyyə vəsaitlərinin optimallaşdırılması yolu ilə bankların, əhəlinin və ali təhsil müəssisəsinin stimullaşdırılması olmalıdır.

Açar sözlər: təhsil krediti, ödənişli təhsil, maliyyə mexanizmi, universitet, aztəminatlı ailə

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Абанкина И.В., Домненко Б.И., Левшина Т.Л., Осовецкая Н.Я. Перспективы образовательного кредитования в России // Вопросы образования, 2004, №4, с.64-88
2. Комлева А.С., Гаджикурбанов Д.М. Образовательное кредитование: российская и мировая практика // Экономика образования, 2012, №2, с.88-92

3. Прахов И.А., Савицкая Е.В. Образовательный кредит: зарубежный опыт и возможности использования в условиях асимметричной информации // Экономика образования, 2008, №2, с.138-148
4. Finnie R. Student Financial Aid: The roles of Loans and Grants. School of Policy Studies, WP 37, Dec.2004: <http://www.queensu.ca/sps/workingpapers/Files/sps.wp37.pdf>.
5. Johnstone D.B. Student Loans in International Perspective: Promises and Failures, Myths and Partial Truths. The center for Comparative and Global studies in Education, University at Buffalo. 2001: <http://www/qse.buffalo.edu/ora/intHiaherEdFinance/textForSite/StudentLoaninternatFinal>
6. <http://maarifci.az>
7. <http://mektebgushesi.az/> Tələbələrə şad xəbər – Təhsil kreditləri faizsiz oldu. 15.09.2017
8. <http://news.atv.az/az/demo-sos/60858-tehsil-krediti>. 23.02.2016

Мобил Меджидов

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ КРЕДИТ КАК ОСНОВНОЙ ФИНАНСОВЫЙ МЕХАНИЗМ В ЦЕЛЯХ УЛУЧШЕНИЯ ДОСТУПА К ОБРАЗОВАНИЮ

Резюме

В статье рассматривается образовательный кредит как основной финансовый механизм для улучшения доступа к образованию. Анализируются формы применения образовательного кредита в международной практике. Представлены примеры возможного финансирования высшего образования с помощью образовательного кредита. Предлагается новая модель образовательного кредита, даны его положительные и отрицательные черты от других моделей.

Ключевые слова: образовательный кредит, платное образование, финансовый механизм, университет, малообеспеченная семья

Mobil Majidov

EDUCATIONAL CREDIT AS THE MAIN FINANCIAL MECHANISM TO IMPROVE ACCESS TO EDUCATION

Summary

The article considers educational credit as the main financial mechanism for improving access to education. It analyzes the forms of application of educational credit in international practice. The possibility of financing of higher education with the help of educational credits is presented in the article. A new model of educational credit is offered, its positive and negative features are given.

Keywords: educational credit, paid education, financial mechanism, university, low-income family